

Yayına Geliş Tarihi:28/04/2021
Yayına Kabul Tarihi:13/09/2021
Online Yayın Tarihi: 31/12/2021

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik
Araştırmalar Dergisi
Cilt:5, Sayı:14, Yıl: 2021, Sayfa: 146-166
ISSN: 2587-2206

GÖBEKLİ TEPE BETİMLEMELERİNDE İYİNİN VE KÖTÜNÜN ÖTESİNDE BİR HAYVAN: YILAN

Canan DOMURCAKLI¹

Özet

Yakın Doğu prehistorik sanatında tercih edilen bir hayvan olan yılan, Göbekli Tepe betimlemelerinde de önemli bir yere sahiptir. Sadece dikilitaşların değil, taş plakaların da yüzeyini süsler. Genellikle başka hayvanlarla; nadiren yalnız görülür. Betimleme biçimi en fazla çeşitlilik sunan hayvanlardan biri olduğu için belki de sitedeki sanatçıların sanatsal yetkinliğe ulaşmasına katkı sağlamıştır. Göbekli Tepe betimlemelerinde, bulunduğu dikilitaşta bir dekorasyon unsuruna da dönüştürülen ender hayvanlardan biridir. Betimlemelerin çoğunda fantastik bir görünüm sergiler fakat kimi betimlemelerde bu fantastik görünüm söz konusu hayvanın tanımlanmasını güçleştirir. Söz konusu sürüngen bu özelliklerinden kaynaklı Göbekli Tepe insanının öyküsel anlatılarının bir parçası gibi görünmektedir. Yılan doğasından gelen ürkütücü ve tehlikeli özelliklerine rağmen içinde bulunduğu betimlemelerde korku ya da kötülük çağrıştıran elemanlara rastlanılmaz. Birçok betimlemede aşağı doğru yönelen hareketi belki de bu hayvanın yer altıyla olan ilişkisini vurgulamaktadır.

Anahtar kelimeler: Göbekli Tepe, yılan, betimleme, öyküsel anlatı

AN ANIMAL BEYOND GOOD AND EVIL IN THE ART OF GÖBEKLİ TEPE: THE SNAKE

Abstract

The snake which occupies an important place in the prehistoric art of the Near East, plays a considerable role in the art of Göbekli Tepe too. It is found not only on the pillars, but also on the stone tablet. As one of animals that has been depicted in different forms, its depiction could have contributed to the artist's perfection. Moreover, it is one of the rare animals that has been transformed, at the same time, into an element of decoration. In several representations, it presents a fantastic appearance but this appearance makes difficult to define this animal. For all these characteristics, this reptile seems to be linked to the plot of the man of Göbekli Tepe. Despite the frightening and dangerous characteristics

---

¹ Dr., Clermont Auvergne Üniversitesi, c.domurcakli@protonmail.com, ORCID No: 0000-0001-6329-2715

Keywords: Göbekli Tepe, snake, art, plot

GİRİŞ

Oldukça çeşitli hayvanların görüldüğü Göbekli Tepe betimlemelerinde yılan sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte betimlenme biçimindeki fantastik unsurlar hayvanın tanımlanmasında bazı güçlükler yaratmaktadır. Yılan, dikilitaşların yüzeyinde genellikle kıvrılmış biçimde aşağı doğru ilerlemektedir. Sadece bir betimlemede, bunun tersine yukarı doğru kıvrılır. Peters ve Schmidt'e göre bu sürüngen ya yalnız başına ya da başka hayvanlarla üçlü, dörtlü beşli yahut on ikili gruplar halinde betimlenmektedir. Kimi zaman, biri kuyruk kısmında bulunmak üzere çift baş taşımaktadır. Kısa ve kalın olarak ve baş üçgen biçiminde görülür. (Peters ve Schmidt, 2004:183)

Esas itibariyle yılan figürleri dikilitaşların yan taraflarındaki küçük yüzeyler üzerinde yer alır. Betimlenen yılan biçimi engerek yılanını akla getirir. (Peters, Schmidt, 2004:183) Bu yılanla onun biyolojik çevresi arasında bir bağ kurmak gerekirse engerek yılanın birçok çeşidi Şanlıurfa bölgesinde görülmektedir. (Peters, Schmidt, 2004:183) Hayvansal kalıntılar içinde yılan kemiklerine rastlanılmadığı için (Peters, Schmidt, 2004:209) bu hayvanın Göbekli Tepe insanının beslenmesinde yer tuttuğunu söylemek güçtür. Göbekli Tepe sanatında yılanın kendi grubuyla ya da farklı hayvanlarla betimlenme biçimi öyküsel bir anlatımda rol oynadığını düşündürür.

Yılan, Yakın Doğu prehistorik sanatında çok sevilen bir motiftir. Jerf el Ahmar'da² taş plakalar üstünde farklı figür ve sembollerle birlikte

---

² Jerf el Ahmar, Suriye Orta Fırat Bölgesi'nde bulunan prehistorik bir site. 1989-1993 arasında T.Mc Clellan ve M.Mottram tarafından; 1995'den itibaren ise D.Stordeur ve B.Jammous tarafından kazılmıştır. C14 tarihlemesine göre M.Ö. 9200-8800'e tarihlenmektedir.(Aurenche ve Kozlowski, 2015:310)

Göbekli Tepe Betimlemelerinde *The Meriç Journal Cilt:5, Sayı:14, Yıl:2021* görülmektedir. (Fig.1) (Stordeur, Abbès 2002:588) Nevali Çori'de³ taştan yapılmış bir insan kafası üzerinde yılan bulunmaktadır (Fig.2) Karahan Tepe'de⁴ dikilitaşların üstünde de yılan rastlanmaktadır.(Fig.3) (Çelik, 2011:242-243) Tell Quaramel⁵ sanatında da bu sürüngene rastlamaktayız.(Fig.4) (Mazurowski, Pazdur, Mıchczynska, Piotrowska, 2009:774) Körtik Tepe⁶ betimlemelerinde de sık karşılaşılan bir motiftir.(Fig.5) Karahan Tepe dışındaki bu sitelerin hepsinde genel olarak yılan üçgen başa sahiptir.

Makalemizin amacı, Göbekli Tepe'de betimlenen yılan motifinin mitolojik bir bakış açısıyla simgesel anlam ya da anlamlarını aramak değil; söz konusu motifin çok çeşitli şekillerde ortaya konulan biçimsel özelliklerini incelemektir.

1-SİTENİN KONUMU VE TARİHLENMESİ

Göbekli Tepe Şanlıurfa'nın 15 km kuzeydoğusunda yer alır. Çanak Çömleksiz Neolitik döneme ait bir buluntu yeridir; M.Ö.10000'in ikinci yarısına ve M.Ö. 9000 yıla tarihlenir.

Site 1963'ten beri bilinmesine rağmen buradaki araştırmalar 1995'ten beri Şanlıurfa Müzesinin ve Alman Arkeoloji Enstitüsünün çalışanları tarafından sürdürülmektedir (Schmidt, 2007B:115-116).

---

³ Nevali Çori, Urfa'da Fırat'ın bir kolu olan Kantara Çayı'nın iki yanında bulunmaktadır. Kazılar Heidelberg Üniversitesi ve Urfa Müzesi işbirliğiyle 1983, 1985-1987, 1989-1991 yılları arasında yapılmıştır. Bu yerleşim yeri M.Ö. 8500-8350 ve 8550-7950 arasına tarihlenmektedir (Hauptmann, 2007:149).

⁴ Karahan Tepe, Urfa'nın 63 km doğusunda bulunan prehistorik bir site. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir (Çelik, 2011:241).

⁵ Tell Quaramel, Halep'in 25 km kuzeyinde bulunan prehistorik bir site. 1999-2011 yılları arasında Polonya ve Suriye işbirliğiyle kazılar yapılmıştır. M.Ö. 11 000-9 000 arasına tarihlenmektedir (Kanjou, 2016: 44).

⁶ Körtik Tepe, Diyarbakır'ın doğusunda bulunan prehistorik bir site. Ilısu Barajı kapsamında kurtarma kazıları Diyarbakır Müzesi tarafından 2000'de başlatıldı ve çalışmalar 2010 yılına kadar sürdü. Taş endüstrisi ve diğer bulgularla desteklenen sonuçlara göre höyüğün M.Ö. 10000'de yerleşilmiş olduğunu göstermektedir (Özkaya, Coşkun, 2011: 90).

Şimdiye kadar üç yapı katı bulunmuştur. Yapı katı I, Orta Çağ'da ve günümüzde tarımsal etkinlikler nedeniyle oluşan doğal erozyon ve çökme süreçlerinin sonucunda oluşmuş birikintileri içerir. Yapı katı II, İlk-Orta Çanak Çömleksiz Neolitik B dönemine aittir. Yapı katı III, Çanak Çömleksiz Neolitik A/İlk Neolitik Çanak Çömleksiz B dönemine aittir. Çapları üç metre ile on metre arasında olan taştan, büyük dairesel yapılarla temsil edilir. II. ve III. Yapı katlarının en belirgin özelliği T biçimli monolitik dikilitaşlardır. (Schmidt, 2007B:116117). Bu dairesel yapılarıdaki dikilitaşların yüksekliği üç-beş metre arasında değişir; ağırlıkları ise on tona kadar çıkar ve simetrik bir biçimde düzenlenmişlerdir. (Peters, Schmidt, 2004:182) Dikilitaşlar yapıların içinde ve ortasında bulunur. Birçoğu genellikle hayvan, nadiren insan betimlemeleri ve geometrik şekiller taşır.

Yılan betimlemesi Göbekli Tepe'de farklı biçimlerde ortaya çıkmakta ve hayvanın biçimi üzerinde bulunduğu dikilitaşa göre çeşitlilik göstermektedir.

2-REALİST YILAN BETİMLEMELERİ

Bu grup A yapısında, özellikle dikilitaş 1 ve 5'in yan tarafında oldukça belirgindir. (Fig.6,7) Dikilitaş 5'te yüzeyin ortasında bulunan bir yılan aşağı doğru yönelmektedir. Dikilitaş 1'de ise betimlenen beş yilandan üçü daha yukarıda ve yan yanadır. Bunlardan ortada yer alan, beş yılanın en küçüğüdür. Küçük yılanın sağ ve sol tarafındakiler hemen hemen aynı büyüklüktedir. Söz konusu üç yılanın altında bulunan ve betimlendiği yüzeyin merkezinde yer alan yılan hepsinden daha büyük görünmektedir. Sonuncu ise, yüzeyin alt kısmında, diğerlerinin tersine, aşağıdan yukarı doğru hareket etmekte ve en üstte sağ ve sol tarafta bulunan iki yılanla aynı büyüklüktedir. Ebatlarının dışında bu yılan birbirine çok benzemektedir. Hepsinin kıvrılma hareketi oldukça "düzgün" bir biçimdedir. Bu kıvrılma hareketindeki "kusursuzluk" ve "değişmezlik" realist bakış açısıyla karşıtlık oluşturur. (Domurcaklı, 2021:143) Öte yandan betimlenen beş yilandan dördünün aşağı doğru hareket ederken neden sadece birinin yukarı doğru hareket ettiğini anlamak zordur. Bu belirsizlikten yola çıkarak söz konusu beş yılanın birlikteliği nasıl açıklanabilir? Belki de bu betimleme mitik bir anlatıya işaret etmektedir. En altta yukarı doğru kıvrılan yılanın kendisine doğru gelen dört yılanı

korkutmaya ya da engellemeye çalıştığını söylemek mümkün müdür? Hatta biraz daha ileri gidersek, aynı yılan, dört yılanın karşısında durarak bir kötülüğün önüne geçmeye çalışıyor olabilir mi? Bu hipotezler doğruysa yer altından geliyor gibi görünen yılan neden yalnız; yer altına gidiyor gibi görünenler neden birden fazladır? Mitik anlatı yalnız bir yılanın birden fazla yılanla karşı mücadelesini konu edinmiş olabilir mi? Dikilitaş 5'in üstünde gördüğümüz yalnız yılanın bu anlatının devamına işaret ettiğini söyleyebilir miyiz? Peki bu yılan varsayıma dayalı mücadelenin sonunda yaşamda kalabilmiş midir?

3- “DEFORME OLMUŞ” YILAN BETİMLEMELERİ

Bu gruptan olan yılanlar D Yapısı'nda, dikilitaş 30'un yan tarafında bulunur. (Fig.8) Toplam beş tanedir. Sadece biri daha yukarda, öteki dördü yan yana ve yukarıda olanın hemen altında yer alır. Kalınlık ve boyları birbirinden farklı gibi görünmektedir. En büyük olan dört yilandan biridir ve yüzeyin sağ alt tarafındadır. Bu dört yilandan en solda bulunan ise kuyruk kısmında muhtemelen ikinci bir baş taşır. En üstteki yılan kuyruğunun kesilmiş gibi betimlenmesinden kaynaklı “tamamlanmamış” görüntüsü vermektedir. Bu görüntü iki ihtimali akla getirir: Bu yılanın ya bir biçimde kuyruğu kopmuş ya da bu, sanatçının tercih ettiği bir üsluptur. Söz konusu yılanların kıvrılma biçimi alışılmadık bir görünüş sergiler çünkü bu kıvrımlar bir yandan su dalgalarını hatırlatmakta, öte yandan da, mesela dikilitaş 5'teki özenli kıvrımların tersine, “gelişigüzel” bir ifade sunmaktadır. Bu “özensizlik” in sadece dikilitaş 30'da bulunan yılan betimlemelerine özgü olduğunu söyleyebiliriz. Böyle betimlemelerin bir tek bu dikilitaşta görülmesi, söz konusu durumun “özensizlik”ten ziyade sanatçıya ait bir tercih olduğunu düşündürür. Bir başka hipotez ise, bu yılan betimlemelerinin sanatçının ya da sanatçıların çiraklık dönemine denk geldiği için henüz kusursuz eserler üretilmediğidir.

Dört yılanın yanında, Schmidt tarafından “yaban eşeği” olarak tanımlanan bir hayvan görülür (Schmidt, 2007: 209) fakat bu hayvan “özensiz” olarak nitelendirilebilecek betimlemenin uzağındadır. Bu gözleme dayanarak Göbekli Tepe sanatçılarının her birinin farklı hayvanları çalışmak konusunda uzmanlaştığını söyleyebilir miyiz? Mesela yılan betimlemesinde

uzman olan belki de boğa betimlemesi konusunda daha acemiydi. Belki de betimlemelerdeki “özensizlik” üslup ya da acemilik sorunu değildi; tamamen öyküsel-mitik anlatımla ilişkili bir durumdu. Bu hipotezi daha açık ifade etmek gerekirse, bu yılanlar anlatının içinde sadece “çirkin” değil aynı zamanda “kötü”ydü. Bu yüzden de özenli betimlenmeyi hak etmiyorlardı. Belki de aynı nedenden dolayı içlerinden biri kuyruğunu kaybetmişti. Elbette bütün bu ifadeler bir hipotez olmaktan öte geçemez. Peki, yılanlarla dokunmuş bu anlatının içinde yaban eşeğinin rolü ne olabilirdi? Dikilitaşın üst kısmında tek yılanın yanında yeterli yer olmasına rağmen neden bu hayvan alt tarafta dört yılanın neredeyse tüm yüzeyi kapladığı bir alanda sıkışmış olarak betimlenmişti? Yılanların önemli bir yer tuttuğu öyküsel anlatının içinde yaban eşeğinin rolü de dikilitaşın üstünde kapladığı alan kadar küçük olabilir miydi?

4-İÇ İÇE GEÇMİŞ YILAN BETİMLEMESİ (?)

Bu gruptaki yılanlar dikilitaş 1’de görülür ve betimlenme biçimleri oldukça çarpıcıdır. (Fig.9) Yukarıdan bakıldığında sekiz; aşağıdan bakıldığında ise dokuz yılan söz konusudur. Bunların altında da bir boğa bulunmaktadır. Üstteki yılan başları alttakiler göre daha üçgen biçimindedir. Tasvir edilme biçimlerine dayanarak bu figürlerin yılan olmadığı da ileri sürülebilir. Belki de burada kenarlarını yılan başlarını çağrıştıran motiflerin çevrelediği bir ağ betimlenmişti çünkü yılan başına benzeyen bu motiflerin dışında, yılan görüntüsünü açık seçik ortaya koyan bir özellik görülmemektedir. Mesela birbirine bu denli yakın betimlenmiş bir grup yılanında hiçbir kıvrılma hareketi yoktur. Bu yüzden de baklava biçimindeki çapraz motifler bir ağı hatırlatır. Çapraz motifleri oluşturan çizgiler her zaman çok düzgün değildir. Peters ve Schmidt, sitede az sayıda balık kalıntısının bulunduğunu, bunların da tatlı su balığı olduğunu dile getirir. (Peters, Schmidt, 2004:207) Bu iki araştırmacı konuyu detaylandırmasa da Göbekli Tepe insanının balık tutmayı bildiğini düşünmekteyiz fakat bu bilgi elbette söz konusu betimlemenin bir ağ olduğunu kesin olarak ortaya koymaz. Belki de stilize edilmiş bir grup yılan sergilenmekteydi. Bununla birlikte akla birkaç soru gelmektedir: Betimlenen figürler yılanı işaret ediyorsa, neden bu yılanların hepsi kuyruk kısımlarında ikinci bir başa daha sahiptir? Neden bu yılanlar çok sayıda ve dikilitaşın büyük bir bölümünü kaplamaktadır?

Yılanların altında yer alan boğanın bu sürüngenlerle bir bağlantısı var mıdır? Mesela bu sahne çok sayıda yılanın bir boğaya saldırısını anlatıyor olabilir mi? Ayrıca söz konusu motifler yılansa, bu yılanları sanatçının gerçeğin bir kopyası gibi sunmayı kendi düş gücüyle kaynaştırarak dışa vurması Göbekli Tepe sanatçısının sanatta ne kadar ileri bir düzeyde olduğunu gösterir.

5- SU DALGASINI HATIRLATAN YILAN YA DA YILANI HATIRLATAN SU DALGASI BETİMLEMELERİ

Bu grup, dikilitaş 33'ün sol alt köşesinde görülür. (Fig.10) Dokuz motif üst üste betimlenmiştir. Motiflere yapışık bir turna betimlemesi söz konusudur. İkinci turna ise bu turnanın üst kısmında bulunur fakat bu ikinci üzerinde durduğumuz motiflerle doğrudan bir ilişkisi yok gibi görünmektedir. Motiflerin yakınındaki turnanın ve varsayımsal yılan betimlerinin sergilenme biçimine bakılırsa önce turnanın, onun şekline uygun olarak da yılan benzeri motiflerin konumlandırıldığı söylenebilir. Yılan benzeri motifler turnanın boynuyla gövdesinin birleştiği kısımdan başlayıp ayak ucuna yani dikilitaşın yer düzlemiyle birleştiği noktaya kadar devam eder. En üstte bulunan üç motifteki “V” şekli daha belirgindir fakat bu şekil yukardan aşağıya doğru dördüncü motiftten itibaren yavaş yavaş bozulmaya başlar. En aşağıdaki motiflere gelindiğinde ise “V” şeklinin kıvrımı, yerini düzelmiş, hafifçe yuvarlanan çizgiye bırakır. Önceki paragraflarda belirttiğimiz gibi, muhtemelen, aynı motiflerin yanı başında yer alan turna betimlemelerine dayanarak Schmidt bu sahneye şiirsel bir yorum getirir: “Göldeki Turnalar” (Schmidt, 2007:158) Schmidt'in bu ifadesine karşılık bir noktanın altını çizmek önemlidir: Turnanın ve su dalgasını anımsatan motiflerin konumuna dikkat edildiğinde “su dalgaları”nın turnanın sadece ön kısmında bulunduğu, arka kısmında ise bu motiflerin devam etmediği görülür. Bu yüzden de belki de bu turnalar gölde değil, göl kenarındadır.

Öte yandan bu motifler Yakın Doğu prehistorik sanatında alışık olmadığımız bir üsluba örnek oluşturur. Dikilitaş'ın bir yüzünde su dalgasını andıran motifler, dikilitaşın yan yüzünde yılan başlarıyla tamamlanarak yılan tanımlamasını doğrular ancak bu durum, dikilitaşın yan yüzünü görmediğimiz takdirde turnaların yanındaki aynı kıvrımlı motiflerin su dalgası olarak yorumlanmasına engel teşkil etmez. Bu yüzden de dikilitaşın

hangi cephesinden bakıldığıyla orantılı olarak iki yorum da mümkündür. Belki de bu iki farklı yorum mitik bir anlatının içinde asıl anlamını bulmaktadır. Daha açık bir ifadeyle belki de sanatçı birbirini takip eden olayları vurgulamak için dikilitaşın bir yüzeyinde yılan motiflerini su dalgalarına; öteki yüzeyinde ise su dalgalarını yılan motiflerine dönüştürür. Bir başka önemli nokta, yılan başlarına benzeyen motifler, aynı zamanda, dikilitaşın kenarına düzenli aralıklarla dizilerek kenar süsü görünümü verir. Bu motiflerin dikilitaşın karşılıklı kenarında da bulunması ve aynı düzeni takip etmesi söz konusu hipotezi güçlendirir.

6-STİLİZE EDİLMİŞ YILAN BETİMLEMELERİ

Bu grup, dikilitaş 33'ün yan kısmının alt yüzeyinde; bir önceki grupta belirttiğimiz “kenar süsü” nün ortasında bulunur. (Fig.11) Üç tane gibi görünmektedirler fakat yılan şekline benzeyen dördüncü bir motif aradaki boşluğu doldurmak için eklenmiş olabilir. Birçok örnekte görüldüğü gibi, başları üçgenimsidir ve aşağı doğru yönelmektedirler. Burada ilginç olan yılanların kıvrılma biçimidir. Kıvrılma sonucu vücutta iki kere bükülme görülür fakat bu hareket kıvrılmadan ziyade bir dalgalanmayı çağrıştırmaktadır. Bu yılanların birbirine yapışık olarak betimlendiğini göz önünde bulundurursak sanatçının birinci yılanı resmettikten sonra onun formuna uygun olarak ikinci ve üçüncüyü biçimlendirdiğini söyleyebiliriz. Bu yılanların üstünde bir örümcek yer almaktadır. Ayrıca bu üçlü grup yılanlara aynı yüzeyin üst kısmında da rastlanır. Bunların da her iki kenarında “kenar süsü” vardı ama bu süs bu kez ters “V” şeklindedir. Söz konusu yılan motifleri muhtemelen tahribata uğradığı için detayları çok net görünmemektedir. Bu eksiklik ise betimlemelerin etraflı bir biçimde analiz edilmesini engellemektedir.

7-TAŞ PLAKALARIN ÜSTÜNDE YILANI ANIMSATAN MOTİFLER

Bu motiflerden biri oval taş bir plakanın üstünde dikey olarak iki farklı figürle betimlenmiştir.⁷ (Dietrich, Notroff, 2017: 79) Boyutları 4x2.7 cm'dir.⁷ (Fig.12) Plakanın üstündeki üç motif de oldukça şematiktir. Yılanı anımsatan motif plakanın sağ tarafında bulunur ve aynı zamanda bir zigzak biçimini çağırıştırır. Baş üçgenimsidir. Diğer iki figürü ise tanımlamak daha da zordur. İkisi de belirgin üç çizgiden oluşur. Yılanın hemen yanında, taş plakanın ise merkezinde yer alan motif, kollarını kaldırmış, şematik bir insan figürü olabilir mi? Bu hipotez doğruysa neden bu insan kollarını kaldırmıştır? Dans etmek mi yoksa herhangi bir duygu halini ifade etmek için midir? Bu hareketin yan taraftaki yılanla bir ilişkisi var mıdır? En solda bulunan ve diğer iki motiften daha küçük olan üçüncü figür kollarını iki yana serbest bırakmış bir başka insan betimlemesi olabilir mi? Bu üç figür öyküsel ya da bir anlatının içinde buluşmuş olsa bile bize aralarındaki ilişkiyle ilgili hiçbir ipucu vermez. O yüzden de sorduğumuz bu sorular şimdilik yanıtız kalmaktadır.

Sözünü ettiğimiz yılan motifine benzer bir başka iki motif hafif kare bir başka taş plaka üzerinde yer alır. Bu plaka kırıktır. Plakanın sağ ve solunda bulunan yılan betimlemelerinin ortasında üst üste dizili "V" motifleri görülür. Bir önceki örnekle büyük benzerlikler taşımasına rağmen ilk örnek çanak çömleksiz neolitik döneme tarihlenirken bu örnek neolitik döneme aittir.⁸

Yakın Doğu prehistorik sanatında taş plakalar önemli bir yere sahiptir. Kimi taş plakaların üstünde yılan benzeri motifler bulunur. Zikzak biçiminde kıvrılan gövde ve ters "V" şeklindeki baş hemen hepsinde görülen özelliktir. Bu motifler Jerf el Ahmar'da karşımıza çıkar. (Cauvin, 2013:71) Cauvin bu motifleri "serpentine" (yılan biçiminde) olarak adlandırır. (Cauvin, 2013:71) Aynı tarz örnekler Tell Quaramel (Benz, Bauder, 2014:17) ve Tell Abr 3'te (Yartah, 2004:7) Öte yandan bu bölge sanatında zikzak da sık

⁷ Bu analizde göz önünde bulundurulan plakanın dikey pozisyonudur.

⁷ <http://www.zerointime.com/>

⁸ <http://www.zerointime.com/>

karşılaşılan bir motiftir ve zikzakla yılan motifini ayıran neredeyse tek özellik yılan olarak adlandırabileceğimiz motifin, daha önce de belirttiğimiz gibi, ters V'yi andıran bir baş taşımasıdır. Hatta kimi zaman zikzak ve yılan motifi aynı taş plakanın üstünde bulunur. Bu durumun çarpıcı bir örneğini Jerf el Ahmar'da görmekteyiz. (Stordeur, Abbès, 2002:588) Belki de Yakın Doğu prehistorik sanatçısı yılan betimlemesiyle dekoratif bir zikzak motifini bu şekilde ayırıyordu.

8- GEOMETRİK ÜSLUBU ANDIRAN YILAN BETİMLEMESİ

Bu gruba örnek oluşturan yılan motifi dikilitaş 56'dan başka hiçbir yerde görülmez. (Fig.13) Her ne kadar başı, diğer yılan örneklerindeki gibi üçgenimsi olsa da, vücudun kalan kısmı alışılmışın dışında betimlenmiştir. Vücutta sadece bir kez kıvrılma görülür. O kıvrılma da yuvarlak değil; köşeli biçimdedir. Böylece betimleme sıra dışı bir görüntü sunmakla kalmaz, aynı zamanda geometrik öğeleri ön plana çıkaran geometrik bir ifade ortaya koyar.

Yılan betimlemesiyle ilgili detayları çoğaltmadan önce ve söz konusu betimlemeyi daha iyi analiz edebilmek için Göbekli Tepe betimlemelerinde nadir bir örnek olan dikilitaş 56'nın özelliklerini kısaca ele almakta yarar vardır. Öncelikle dikilitaşın tüm yüzeyi hiçbir boşluğa yer bırakmayacak şekilde çeşitli hayvan betimlemeleriyle kaplıdır. Araştırmacılara göre, bu tarz bezeme erken Neolitik horror vacui'nin (boşluk bırakma korkusu) güçlü etkisini yansıtır. (Dietrich, Kürkcüoğlu, Nortoff, Schmidt, Köksal-Schmidt, 2012:54) Tüm boşlukları doldurmak için bir figürün konturu ötekinkine adapte edilmiştir. Mesela yılan ve akbaba örneğinde akbabanın sol kanadının alt konturu aynı zamanda yılanın vücudunun konturunu oluşturur. Bu yüzden de söz konusu yılanın geometrik üslupla betimlenmesi bir tercih midir yoksa sanatçı yılanı akbaba betimlemesiyle uyumlu hale getirmek için mi böyle bir yol izlemiştir? Bu dikilitaştaki diğer figürleri de göz önünde bulundurursak sanatçının boşluğu doldururken hayvan betimlemelerini birbirine adapta etmek gibi bir kaygısının olduğunu söyleyebiliriz.

Bu yılanın bir başka özelliği, öteki birçok dikilitaşlarda yer alan yılanların tersine, aşağı ya da yukarı değil, sağ tarafta doğru yönelmektedir. (Aslında sağa yönelme durumu, bir tek yılan dışında, dikilitaş 56'nın üstünde

Göbekli Tepe Betimlemelerinde The Meriç Journal Cilt:5, Sayı:14, Yıl:2021 betimlenen tüm hayvanların ortak özelliğidir.) Bu da bize öyküsel anlatımın içinde yılanın sadece yeraltıyla ya da ölümle bağlantılı olmadığını gösterir. Sebep ne olursa olsun Göbekli Tepe sanatında sıra dışı bir yılanın daha ortaya çıktığı aşikârdır.

9- SAĞA DOĞRU YÖNELEN YILAN BETİMLEMELERİ

Bu grup da bir önceki örnekte olduğu gibi dikilitaş 56'da yer almasına karşın dikilitaşın sağ alt köşesinde görülür. (Fig.13) Burada on adet yılan üst üste betimlenmiştir; hafif kıvrımları su dalgasını anımsatır. Gözlemcide böyle bir anlamın çağrışmasında bu motiflerin hemen üstünde yer alan turna betimlemelerinin payı vardır. Bununla birlikte her betimlemenin başa sahip olması su dalgasından ziyade yılan figürü olduklarını doğrular. Daha aşağıdakiler daha yukarıda bulunanlara göre daha büyük gibi görünmektedir.

Söz konusu turnaların üst kısmında yine üst üste betimlenmiş üç yılan daha vardır. Bunlar da bu grubun ikinci örneğini oluşturur. Ortada yer alan dikilitaşın üstündeki tüm yılanların tersine, sola doğru hareket etmekte, böylece dört turnadan biriyle karşı karşıya gelmektedir.

Her şeye rağmen bu karşılaşmada bir tehlike ya da korku sezinletecek bir belirti yoktur.

9-YILANIN GÖBEKLİ TEPE ANLATILARINDAKİ İKONOĞRAFİK YERİ

Göbekli Tepe betimlemelerinde bu denli farklı görüntülerle karşımıza çıkan yılan dikilitaşların hepsinde ya da birkaçında öyküsel bir anlatı olduğunu var sayarsak- bu anlatıda yahut anlatılarda nasıl bir yere sahiptir? Söz konusu hayvan genellikle grup halinde; nadiren yalnız betimlenir ve bu örneklerin çoğunda aşağıya ya da yeraltına doğru yönelmektedir. Daha çok grup içinde yer aldığı için tek başına bir hikâyesinin olduğunu öngörmek güçtür. Birlikte betimlendiği hayvanlar turna, yaban eşeği, boğa, (Schmidt, 2007:206) sürüngen ya da leopar (Schmidt, 2007:184) ve örümcek gibi genel olarak ciddi tehlike arz etmeyen hayvanlardır. Oysa yılan için aynı fikri ileri sürmek pek mümkün değildir. Buna rağmen Göbekli Tepe betimlemelerinde

yılanın kendi grubuyla ya da diğer hayvanlarla doğrudan mücadele halinde olduğunu ya da onlara zarar verdiğini gösteren örneğe rastlanmaz. (Tilki, aslan, domuz gibi hayvanların tersine, hiçbir betimlemede ağzı açık değildir ve çatalı dili görülmez.) Mesela daha önce de belirttiğimiz gibi dikilitaş 1’de bir grup iç içe geçmiş yılanın bir boğa karşısında olduğu görülür fakat burada hayvanlar arasında kavgayı kanıtlayacak hiçbir ipucu yoktur. Belki de anlatıda bir kavga söz konusu olsa bile sanatçı kavga anından ziyade bu anın öncesini görselleştirmeyi tercih etmiştir. (Sanatçı bu anın sonrasına odaklansaydı, belki hayvanların görüntüleri bir kavga sonucunu ele verebilirdi.) Bu duruma benzer bir başka örnek dikilitaş 20’nin iç yüzeyinde bulunur: bir yılan ve bir boğa kafa kafaya betimlenmiştir. (Schmidt, 2007: 206) İki hayvan bu denli yakın olsa da aralarında bir sürtüşme görülmemektedir. Dikilitaş 30’a baktığımızda ise yabani eşeğin arka ayakları yılanlardan birinin kafasının üstündedir; ön ayaklarıyla da muhtemelen yılanın gövdesine basmaktadır. Bütün bu olup bitenler karşısında yılan son derece kayıtsız görünmektedir. Dikilitaş 33’te de turnaların yanındaki motifler şayet yılansa, hayvanlar kendi aralarında oldukça sakin bir atmosfer sunar.

Kanımızca hayvanlar arasındaki şiddetten uzak bu ifadenin belirginleşmesinde betimlemelerdeki orantısızlığın rolü de inkâr edilmemelidir ve bu üslup yılanın başka hayvanlarla birlikte görüldüğü tüm betimlemeler için geçerlidir. Örneğin dikilitaş 20’nin iç yüzeyinde görülen yılan ve boğa betimlemesinde, bu hayvanların doğasına aykırı olarak ikisinin kafası da aynı büyüklükte gösterilmiştir. Bu fantastik sunum biçimi yılan ve boğa arasındaki mücadelenin önüne geçer. Aynı şekilde dikilitaş 30’da betimlenen yaban eşeği üzerinde durduğu yılanın yarısı kadardır. Yaban eşeğinin ön ayakları yılanın vücudunun üstünde gibi görünse de yılan bu duruma tepki gösteriyor gibi görünmemektedir. Dikilitaş 1’de de sanatçı iç içe geçmiş yılan görüntüleriyle, çapraz çizgilerden oluşan bir ağ arasında salınan betimlemenin karşısına boğa motifini kondurarak fantastik üslubun altını çizer. Tüm bu örneklerde ilginç olan nokta; başka hayvanlarla birlikte görüldüğü betimlemelerde genellikle yılan gerçek dışı bir görünüme sahiptir.

Öte yandan birçok betimlemede yılanın aşağı doğru yönelmesi, anlatılarda yeraltı ya da belki ölümle ilişkisi olup olmadığı sorusunu akla

Göbekli Tepe Betimlemelerinde The Meriç Journal Cilt:5, Sayı:14, Yıl:2021 getirir. Bu tespit kimi durumlar için geçerli olsa bile yukarı ya da yeryüzüne doğru hareket eden yılanları göz önünde bulundurduğumuzda, sitedeki tüm yılan betimlemelerini bu şekilde yorumlamak uygun olmayacaktır.

Dikilitaş 33’de turnaların yanındaki motifler eğer yılansa, Schmidt’in de belirttiği gibi bu şiirsel sahnede, yılanlar turnaların yanı başında yer alarak bir hayli değişmişler ve belki de sonunda yılan olduklarını unutmuşlardır. Aynı değişim hali dikilitaş 56’da yine turnaların alt kısmında, üst üste yer alan yılanlar için de geçerli olabilir.

Yılan, yaban eşeği, örümcek ya da leopar (?) gibi hayvanlarla aynı sahneyi bir kez paylaşmasına rağmen turna ve boğa ile iki kez betimlenmiştir. Bu tekrara dayanarak yılanın söz konusu iki hayvanla daha çeşitli hikâyelerinin olduğunu söyleyebilir miyiz? Belki de bu iki hayvanın ilişkisinde değişen hikâyenin özü değil de detaylardır. Daha açık bir ifadeyle, örneğin dikilitaş 20’nin iç kısmında bir yılanla bir boğanın ilişkisi ele alınırken, dikilitaş 1’de birçok yılanın bir boğayla ilişkisi üstünde durulmuştur. İkinci bir hipotez ise bu iki hayvan arasında her defasında farklı bir hikâye yaşanmasıdır. Neden yılanlı anlatılarda daha çok tercih edilen hayvan boğa ya da turnadır? Bu soruya sağlıklı bir yanıt verebilmek ne yazık ki şimdilik mümkün değildir.

Tüm bu örnekleri göz önünde bulundurduğumuzda, Göbekli Tepe sanatında yılanı “kötü”yü atfetmek uygun görünmemektedir. Öyleyse Göbekli Tepe insanının anlatısında bu hayvanın “iyi”yle ilişkisi var mıdır, varsa nedir? Turna gibi “masum” bir kuşun yanında kendini onun yüzdüğü gölün dalgasına benzetecek kadar değiştirmesi yılanın “iyi” ya da “iyilik”le kurduğu bağa işaret ediyor olabilir mi? Öte yandan bu motiflerin dikilitaş 33’ün iç kısmında birer yılan başına dönüşerek “kenar süsü” görüntüsü verdiğini daha önce bildirmiştik. Bu dekoratif imaj da yılanın doğasından gelen soğukkanlılığı ve sertliği yumuşatarak onu iyi’ye yaklaştırmış olabilir.

SONUÇ

Göbekli Tepe’de karşımıza çıkan bu çok çeşitli yılan betimlemeleri sanatçıların sanatını ortaya koyarken farklı formları denemekten çekinmediğini gösterir. Bu çabanın sonucu olarak yılan her defasında alışılmadık bir biçimde karşımıza çıkar. Böylece belki de her öyküsel ya da mitik anlatıda farklı bir rol üstlenir. Örneklerle açıkladığımız üzere bu denli farklı şekillerde betimlenmesinin nedeni belki de yer altı ve yer üstünde sürdürdüğü “gizemli” yaşamıyla Göbekli Tepe insanı için merak konusu olmasıdır. Söz konusu sürüngenin yaşamı gibi betimlemelerdeki görüntüsü de karşıtlıklar barındırır: kimi zaman gayet “özenli” kimi zaman da “gelişigüzel” bir üslupla görselleştirilir. Dikilitaş üzerinde gördüğümüz bu hayvan Göbekli Tepe çevresinde karşılaşılan engerek yılanı değildir; sanatçının o çevreden koparıp kendi düş gücüyle birleştirdiği yilandır. Betimlemelere dayanarak anlatılarda yılanın bir kötülüğün habercisi olduğunu var saymak çok uygun görünmemektedir fakat “iyi”yi simgeliyorsa bu “iyi”nin açık seçik bir biçimde nasıl görselleştirildiğini ifade etmek de zordur. Öte yandan, dikilitaş 1 ve 9’da gördüğümüz gibi yılan olarak nitelendirilen figürleri tanımlama zorluğu anlatıya çok katmanlı bir anlam yükler.

KAYNAKÇA

AURENCHE, O.; KOZLOWSKI S.F.; “La naissance du Néolithique au Proche-Orient”, Paris, 2015.

CAUVIN, J.; “Naissance des divinités, naissance de l’agriculture”, Paris, 2013.

BENZ, M.; BAUER, J.; “Symbols of Power, Symbols of Crises? A Psycho-Social Approach to Early Neolithic Symbol Systems”, Neo-Lithics 2/13, 2014.

ÇELİK, B; “Karahan Tepe: a new cultural centre in the Urfa area in Turkey” Documenta preahistorica XXXVIII, 2011.

Göbekli Tepe Betimlemelerinde The Meriç Journal Cilt:5, Sayı:14, Yıl:2021
DIETRICH,O; NOTROFF,J.; “Erken Neolitik Dönem
Göbekli Tepe. Yukarı Mezopotamya’da Karmaşıklığın İlk Adımları”,
Aktüel Arkeoloji, 2017.

DIETRICH, O.; KÖKSAL-SCHMIDT, Ç.; KÜRKÇÜOĞLU, C.;
NOTROFF, J.; SCHMIDT,

K.; “Göbekli Tepe-İnsanlığın İlk Kutsal Anıtı”, Aktüel Arkeoloji, 2012.

DOMURCAKLI, C; “Recherches sur les représentations humaines et
animales en Anatolie protonéolithique dans les hautes vallées du Tigre et de
l’Euphrate”, Yayınlanmamış doktora tezi, Université Clermont Auvergne,
2021.

GHEORGHÏU, D.; “A River Runs Through It: the semiothics of Göbekli
Tepe’s Map (an exercise of an Archeological Imagination)”, VIANELLO, A.;
Rivers in Prehistory, Oxford, 2015.

HAUPTMANN, H.; “Nevali Çori ve Urfa Bölgesi’nde Neolitik Dönem”
ÖZDOĞAN, M.; BAŞGELEN M.; “Türkiye’de Neolitik Dönem” İstanbul,
2007.

HELMER D.; GOURICHON L.; STORDEUR D. “À l’aube de la
domestication animale. Imaginaire et symbolisme animale dans les premières
sociétés néolithiques du nord du Proche-Orient.” *Anthropozoologica* 39(1),
2004.

KANJOU, Y.; “Tell Quramel (Aleppo)” KANJOU, Y; TSUNEKİ, A; “A
History of Syria In One Hundred Sites”, Oxford, 2016.

MAZUROWSKI, F.R.; MICHYCZYNSKA D.J.; PAZDUR, A.;
PITROWSKA, N.;

“Chronology of the Early Pre-Pottery Neolithic Settlement Tell Qaramel,
Northern Syria, in the Light of Radiocarbon Dating”, *Radiocarbon*, Vol.51,
No:2.

Göbekli Tepe Betimlemelerinde The Meriç Journal Cilt:5, Sayı:14, Yıl:2021
PETERS, J; SCHMIDT, K.; “Animals in the symbolic world of Pre-Pottery
Neolithic

Göbekli Tepe, south-eastern Turkey: a preliminary assesment”,
Anthropozoologica, Vol.39, No:1, 2004.

ÖZKAYA, V; COŞKUN, A.; “Körtik Tepe”, ÖZDOĞAN, M; BAŞGELEN
M.; “Neolithic in Turkey”, İstanbul, 2011.

ÖZKAYA, V; SAN, O.; “Körtik Tepe: Bulgular Işığında Kültürel Doku
Üzerine İlk Gözlemler”, *In*: ÖZDOĞAN M., BAŞGELEN N. (edt.),
Türkiye’de Neolitik Dönem, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.

SCHMIDT, K.; “Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe”,
İstanbul, 2007A.

SCHMIDT, K.; “Göbekli Tepe”, ÖZDOĞAN, M; BAŞGELEN M.;
“Türkiye’de Neolitik Dönem”, İstanbul, 2007B.

STORDEUR.D; ABBES F.; “Du PPNA à PPNB: mise en lumière d’une
phase de transition à Jerf el Ahmar (Syrie)”, Bulletin de la Société
Préhistorique Française, Vol.99, No:3, 2002.

YARTAH, T.; “Les bâtiments communautaires de Tell Abr 3, (PPNA Syrie)”,
Neo-Lithics 1/05, 2004.

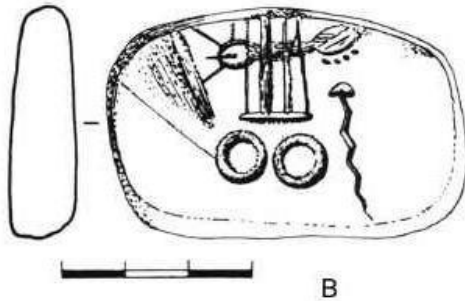

Fig.1 Yılan betimlemeli taş plaka, Jerf el Ahmar Helmer, Gourichon, Stordeur 2004:155.

Fig.2 İnsan kafası üzerine betimlenmiş yılan betimlemesi, Nevali Çori Helmer, Gourichon, Stordeur 2004:155.

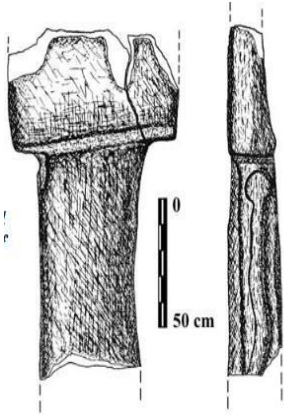

Fig.3. Yılan motifi, Karahan Tepe Çelik 2011:250.

Fig.4. Yılan betimlemeli taş plakalar, Tell Quaramel Benz, Bauer, 2014: 17

Fig.5. Yılan motifleri, Körtik Tepe Özkaya, San, 2007:23

Fig.6. Dikilitaş 1

Foto: D. Johannes. © Deutsches Archäologisches Institut (DAI), Berlin.

Fig.7. Dikilitaş 5

Foto: ©Ch. Gerber, DAI.

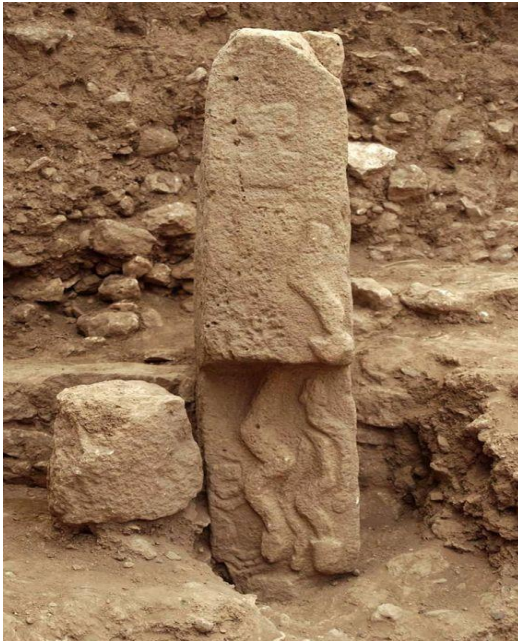

Fig.8. Dikilitaş 30

Schmidt, 2007A:209

Fig.9. Dikilitaş 1

Foto: C. Gerber, coopyright DAI

Fig.10. Dikilitaş 33

Foto: © I. Wagner, DAI.

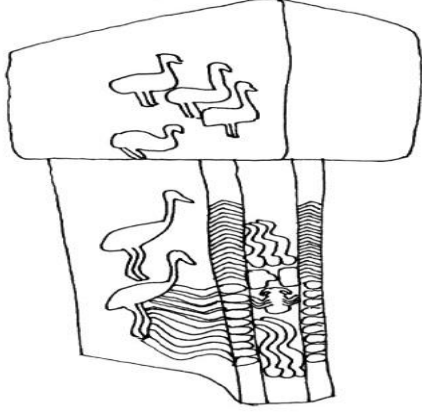

Fig.11. Dikilitaş 33

Gheorghiu,2015:69

Fig.12. Taş plaka <http://www.zerointime.com/>

Fig.13. Dikilitaş 56